

У ГЛИБ ВІКІВ

УДК 94(477)

Валентина Троцька

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИПАЛЮВАЛЬНИХ СПОРУД X-XIII СТОЛІТЬ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Про історію дослідження гончарних горнів доби Русі на території Лівобережної України (за архівними джерелами та публікаціями вчених).

Ключові слова: доба Русі, гончарні горни, дослідники, вивчення, Лівобережна Україна.

Вивчення пам'яток доби Русі на території Лівобережної України та виявлення на них знахідок розпочалися з середини XIX століття зі становленням археології як науки. Дослідники роблять перші спроби визначити призначення накопичених матеріалів, спираючись переважно на власну інтуїцію, дослідження зарубіжних археологів та дані етнографії. Джерельна база цього періоду щодо вивчення гончарства доби Русі вкрай обмежена. Археологи майже не аналізували гончарне виробництво, не приділяли основної уваги фіксації горнів — спеціальних печей для випалювання глиняних виробів, які в писемних джерелах згадуються під назвою «гърнь» [25].

Перші відомості про горни доби Русі знаходимо в працях першої чверті XX століття. На теренах України найкраще вони досліджені на Чернігівщині та Київщині (правобережна частина), адже ця територія нині серед інших регіонів найповніше археологічно вивчена. За будовою випалювальні споруди, виявлені на Лівобережжі, склалися з двох камер: верхньої (випалювальної або посудної) округлої чи овальної в плані форми рідше прямокутної або з прямокутно-заокругленими краями, в яку вкладали вироби для випалювання, і нижньої — «топки», в якій розпалювався вогонь. У більшості горнів топкова камера розділена опорною перегородкою — «козлом», яка підтримувала черинь, хоча на згаданій території вони досліджені й без «козла». Зафіксовані «глинобитні» горни та побудовані з плінфи, причому в багатьох випадках археологи фіксували використання сирцю для їх будівництва.

Варто зазначити, що іноді за архівними джерелами та опублікованими матеріалами не завжди можна дізнатися форму та розміри горнів, оскільки через їх зруйнованість дослідникам не вдається відтворити окремі конструктивні елементи. Бувають випадки, коли чітко не зафіксовано навіть внутрішню їх будову. Доречно також зауважити про неправильно вживані окремими археологами терміни щодо опису назви частин гончарних горнів, які інколи не відповідають гончарській термінології.

Мета даної статті — узагальнити накопичені матеріали про досліджені гончарні горни X — XIII століть, розкопані на території Лівобережної України, за архівними матеріалами та публікаціями дослідників.

Уперше гончарні горни для випалювання посуду згадуються у статті Олександра Федоровського «Археологічні розкопки в околицях Харкова» в збірнику «Хроніка археології та мистецтва» (1930). Автором зафіксовано залишки п'яти двокамерних горнів на Донецькому городищі (Харківщина) доброї збереженості. Чотири — з округлою у плані випалювальною камерою та опорною перегородкою «козлом»,

© Троцька Валентина Іванівна — старший науковий співробітник Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.

п'ятье, за твердженнями Олександра Федоровського, «... має чимало конструктивних особливостей. Тут гаряче повітря проходило через кільцевий канал, закладений у самому поді, а від нього розходилася низка тонких каналів, що пронизували під» [26]. Варто зазначити, що серед матеріалів дослідження гончарних горнів на території Лівобережжя горно з такою конструкцією віднайдене поки що єдине. Прикро, що в публікації не подано жодних креслень його будови, не вказані розміри. Крім того, використано термін на позначення череня горна — «під» [26] російською мовою «под», що в перекладі українською означає «черинь» горна чи печі. Гончарні горни з Донецького городища описані і в монографії Бориса Рибаківа «Ремесло Древней Руси» (1948). За принципом облаштування топкової камери дослідник розділив їх на два типи. До I типу відніс 4 двокамерні горни з опорною перегородкою «козлом», до другого — «двокамерне горно з кільцевим каналом» [19].

Відомості про виявлені у 1951 році археологічною експедицією ІА АН УРСР під керівництвом Володимира Богусевича на південній околиці чернігівського Подолу залишки гончарного горна для випалювання плінфи почерпуємо з наукового звіту «Раскопки на Черниговском Подоле в Елецком монастыре» (1951) [3] та зі статті «Археологичні розкопки в Чернігові в 1949 та 1951 рр.» (1955) [4]. Там зазначено, що «плінфовипалювальна піч», датована XI століттям, побудована з плінфи розмірами 2,8x27x35 см. Випалювальна камера округлої в плані форми діаметром до 5 м. У середині «печі» зафіксовані «остатки одной поперечної стінки» [2, 3], найімовірніше, це залишки опорної перегородки «козла», що розділяв топкову камеру на дві частини. Тут доречно сказати, що Олександр Шекун у статті «Производственный комплекс конца XII в. в Чернигове» (1989) згадував про розкопану Володимиром Білецьким у цьому ж році ще одну «плінфовипалювальну піч» саме біля Єлецького монастиря [32]. Але звіт про розкопки на згаданій території спростовує цю тезу [3]. За твердженнями Володимира Богусевича, у таких «печах» випалювали плінфу, яка «використовувалася в мурованому будівництві Чернігова» [2].

Важливо відмітити, що найбільша кількість гончарних горнів на території Лівобережжя зафіксована під час археологічних досліджень саме в 1980-х - 1990-х роках XX століття та в 2000-х роках XXI століття на Чернігівщині Чернігівською археологічною експедицією, відділом охорони та вивчення археологічних пам'яток Чернігівського історичного музею, Археологічним центром Північного Лівобережжя, археологічними експедиціями ІА АН СРСР та АН УРСР, Чернігово-Сіверською експедицією Археологічного центру Лівобережжя, експедицією Чернігівського архітектурно-історичного заповідника, Дніпровською Давньоруською експедицією ІА НАН України тощо. Незначна їх кількість — на Сумщині — Лівобережною слов'яно-руською експедицією ІА АН УРСР у 1977 році та на Черкащині в 2000 році — співробітниками Центру охорони та досліджень пам'яток археології.

Так, у 1983 році на Чернігівщині, на території Хатинського городища, урочище Городок біля села Радичева Коропського району, Володимиром Куриленком виявлені залишки двокамерного горна для випалювання посуду з округлою в плані випалювальною камерою та з опорною перегородкою — «козлом» у топковій камері. В ньому знайдені горщикоподібні посудини та «сковорідка», датовані XI століттям. Горно було обстежене Олександром Шекуном, про що зазначено у його звіті «Археологические исследования на Черниговщине в 1983 г.» [28]. Про дану споруду згадувала у статтях «До історії дослідження керамічного виробництва Чернігівщини в давньоруську епоху» (2001) [33] та «Старожитності IX — XIII ст. Мизинської округи» (2008) [34] Людмила Ясниська. Але, на жаль, у публікаціях відсутня будь-яка інформація про будову горна.

Кілька горнів для випалювання плінфи було відкрито й на території Чернігова у 1984 році Григорієм Кузнецовим. Їх дослідження було проведене Олександром Шекуном та опубліковане у його статтях «Новий плінфовипалювальний комплекс кінця XII століття в Чернігові» (1985) [31] та «Производственный комплекс конца XII в. в Чернигове» (1989) [32]. Дослідником розкопано п'ять двокамерних «плінфовипалювальних печей» кінця XII століття, розташованих на відстані двох метрів одна від одної, лише дві досліджені повністю. Останні три вивчені частково, оскільки

вони виявилися майже зовсім зруйновані. Конструкція двох споруд розмірами 4,8x4,6 м та 4,1x3,6 м збереглася на висоті 1,2 м. Випалювальні камери прямокутної у плані форми заглиблені в ґрунт на 0,7 м. Викладені з плінфи-сирцю розмірами 26-30 x 17-24 x 3,5-4 см на глиняній основі [31, 32]. Варто зауважити, що наявні археологічні матеріали підтверджують, що гончарні горни з прямокутною в плані випалювальною камерою, на відміну від округлої чи овальної форми, при розкопках зустрічаються досить рідко. Про розкопаний у 1984 році на території Чернігова «комплекс з п'яти печей для випалювання плінфи» згадав у монографії «Строительное производство Древней Руси (X-XIII в.)» (1994) Павло Раппопорт. В окремому розділі його роботи, присвяченому технології виготовлення плінфи, дослідник описав їх конструкцію, подав схематичний план. Але чомусь зазначив, що «...Авторы раскопок датируют печи второй половиной XII вв.» [18], хоча насправді Олександр Шекун датував їх кінцем XII століття. За наявним планом спостерігається, що «гончарні печі» мали опорну перегородку «козел», який ділив топкову камеру на дві частини [31, 32]. У цій же роботі Павлом Раппопортом подані відомості про «плінфовипалювальну піч», розкопану Володимиром Богусевичем у 1951 році. Дослідник зазначив, що «судя по размеру и характеру кирпичей (при цьому автор уточнює, що у давньоруських писемних джерелах «киричи» називали грецьким словом «плінфа»), из которых сложена печь и которые обнаружены внутри ее и рядом в завалах, она относится к концу XI — началу XII в.», а не до XI століття, як зазначив автор розкопок [18].

Залишки горнів для випалювання плінфи, двокамерних з опорною перегородкою «козлом» різних розмірів, в яких знайдено розвал горщиків XI–XII століття, «ошлаковані екземпляри плінфи», її уламки «без слідів розчину» та облицювальні плитки були виявлені у 1988 році біля с. Грабів в урочищі Кургани (Чернігівщина) Олександром Шекуном, про що стверджують дані наступного його звіту «Археологические разведки на территории Черниговщины в 1988 г.» [29]. Про «печі», знайдені на даному поселенні, дослідник згадав у статті «До вивчення стародавніх водних шляхів Чернігівської землі» (1994) [30]. Але в публікації інформація про їх конструкцію відсутня.

У статті Лариси Белінської, Володимира Приймака, Олега Сухобокова «Гончарні горни I–II тис. н.е. з розкопок Лівобережної слов'яно-руської експедиції ІА АН УРСР» (1993) оприлюднені дані про горни, виявлені на території Сумщини. Зокрема, у 1977 році Лівобережною слов'яно-руською експедицією ІА АН УРСР знайдено кілька таких споруд різної конструкції. Дослідниками зафіксовано два типи двокамерних горнів XI–XII століття з округлою в плані випалювальною камерою. До першого типу віднесено два горна, одне розкопане на поселенні біля с. Кам'яне, інше біля с. Ніцаха. Топкова камера в них розділена опорною перегородкою — «козлом». До другого типу — горно, виявлене на поселенні біля с. Ніцаха, мало подібні до попередніх горнів розміри й конструкцію, але відрізнялося лише однією суттєвою деталлю — відсутністю «козла» в топковій камері [1]. Варто сказати, що випалювальні споруди, в яких відсутній «козел» у топковій камері, зафіксовано й на Чернігівщині [6]. Зокрема, відомості про гончарні горни, подібні до попередніх за конструкцією, опубліковані у статті Ігоря Готуна та Лесі Шевцової «Автуничі — селище гончарів X–XIII століття» (1993). На селищі Автуничі досліджено двокамерні з округлою та овально-підпрямокутною формою гончарні горни. Всі вони, за класифікацією Олександра Бобринського, віднесені до першого класу (з вертикальним рухом гарячих газів у теплопровідних каналах). Серед них виявлені горни як з опорною перегородкою, так і без неї [6]. Як зазначають дослідники, останні не набули широкого поширення через «безперервне руйнування череня при випалюванні посуду» [17].

Статті «Нова плінфовипалювальна піч з Чернігова» (1995) [23] та «Дослідження плінфовипалювальної печі у Чернігові в 1994 році» (1997) [22], авторами яких є Володимир Руденок та Тетяна Новак, «Археологічні дослідження Іллінського монастиря у Чернігові» (2007) Володимира Руденка [20] містять свідчення про гончарне горно для випалювання плінфи з округлою в плані випалювальною камерою діаметром 4,8x5,0 м, виявлене на приватній садибі. Горно відрізнялося від вищеописаних «плінфовипалювальних печей» тим, що в топковій камері зафіксовано два топкові канали

та шість поперечних «козлів», які в свою чергу «прорізані» топковими каналами. На підставі отриманого археологічного матеріалу горно продатовано серединою XII століття [20, 22, 23].

Протягом 1991 – 1995 років опубліковано відомості про гончарні горни, виявлені на селищі Автуничі (Чернігівщина), у статтях Володимира Коваленка, Олександра Моці «Давньоруське поселення біля с. Автуничів на Чернігівщині» (1992) [10], Лесі Шевцової «Керамічний комплекс Автуницького поселення» (1992) [27], Володимира Коваленка, Олександра Моці «Жилища гончарів XI – XII вв. на селище Автуничи на Черниговщині» (1992) [11], Ігоря Готуна «Реконструкція ремісничих та господарських будівель давньоруського поселення Автуничі» (1993) [9], Ігоря Готуна, Володимира Коваленка, Олександра Моці, Андрія Петраускаса «Давньоруське поселення Автуничі: результати останніх сезонів» (1995) [4], Ігоря Готуна «Нові дані про споруди Лівобережного села давньоруського часу» (1995) [5]. У дослідженнях зауважено, що горни з автуницького поселення належать до двох типів: двокамерні з опорною перегородкою «козлом» та двокамерні без «козла». За рухом гарячих газів, за методикою Олександра Бобринського, віднесені до першого класу (з вертикальною подачею гарячого повітря у теплопровідних каналах) [2]. Форма випалювальних камер у плані овально-підпрямокутна та округла. Археологи вивчили їх конструкцію, прослідкували спорудження та неодноразові ремонти. Дослідники датують їх XI - першою половиною - серединою XII століття. [14].

У 1997 році за результатами багаторічних досліджень у межиріччі Десни та Дніпра протягом 1987-1997 років опубліковано колективну монографію «Південно-руське село IX-XIII століть». Автори одного з її підрозділів «Поселення X – XIII ст. біля с. Автуничі» (1997) – Олександр Моця, Руслан Орлов, Володимир Коваленко та інші. – надали відомості про конструкцію автуницьких горнів, їх плани, стратиграфічні розрізи, «процес закладання основи горна» [14]. У цьому ж році виходить друком стаття Олександра Моці та Андрія Томашевського «Просторові та еколого-господарські аспекти досліджень давньоруського селища Автуничі» (1997), в котрій здійснено розрахунок об'єму гончарних горнів з даного селища [15]. У 1997 році Костянтином Мироненком у публікації «Керамічний горн на Глинському городищі?» (1997) опубліковано свідчення про двокамерне горно, виявлене під час функціонування піщаного кар'єра в с. Глинське (Полтавщина) в 1971 р., в якому знайдено два невеликі «горщики». Їх культурна належність до посуду XII–XIII століття засвідчена за спогадами археолога Галини Сидоренко [13]. Але, на жаль, автор не зазначив розміри горна, де зберігаються документи, що фіксують факт його виявлення та хто його обстежував. Наступна публікація «Гончарне горно з Черкащини» (2001) Сергія Сапегіна та Анатолія Гейка містить інформацію про будову двокамерного гончарного горна кінця XI–XII століття для випалювання посуду, знайденого у 2000 році поблизу хутора Кизивер (Черкащина). Горно цікаве в плані тим, що топкова камера переділена «козлом», який складався з двох паралельно-суцільних глиняних опор [24]. Варто сказати, що горна з такою конструкцією опорної перегородки на Лівобережжі зустрічаються також рідко.

Про гончарні горни, знайдені на поселенні біля села Автуничі, згадувала й Валентина Петрашенко в одному з підрозділів «Кераміка і гончарна справа» колективної монографії «Село Київської Русі» (2003), де дослідниця подала будову гончарних горнів та їх реконструкцію [17].

Інформація про реконструкцію гончарного горна для випалювання посуду, за матеріалами дослідження на території Лівобережної та Правобережної України, міститься у статті «Експериментальна археологія у роботі Північної експедиції. Дослідження в галузі гончарства» (2005) Ігоря Готуна, Володимира Коваленка, Олександра Моці та інших. Археологами здійснено будівництво горна, проведено випалювання в ньому експериментально виготовленого посуду [7].

Згадка про виявлений у 1997 році гончарний горн на території Чернігова на приватній садибі на відстані 50 м від знайденої «печі» в 1994 році вміщена у публікації Володимира Руденка «Давньоруські цегельні у Чернігові» (2006) та вже у згаданій

статті Археологічні дослідження Іллінського монастиря у Чернігові» (2007). Дослідник стверджував, що пам'ятка хоча й вивчена лише частково, але, на його думку, за конструкцією, розмірами подібна до «плінфовипалювальної печі», виявленої в 1994 році, і віднесена до середини XII століття [20, 21].

Публікація Людмили Ясновської «До історії дослідження керамічного виробництва Чернігівщини в давньоруську епоху» (2001) містить матеріал, присвячений поетапному вивченню «керамічного матеріалу», що накопичився завдяки археологічним розкопкам на території Чернігівщини та Новгород-Сіверського Полісся. В ній присутня й інформація про знахідки гончарних горнів. Дослідниця опублікувала відомості про них та їх схематичний план. Згадала про виявлену восени 1983 року біля підніжжя Катерининської гірки «яму для обпалу кераміки, в якій знайдено півтора десятки горщиків». Але, на жаль, авторка не посилається на джерело інформації, не вказала розміри та конструкцію «ями» і хто її досліджував. Адже за поданими свідченнями важко зрозуміти, чи наявна яма справді була випалювальною спорудою. Посилаючись на дані археологічного звіту про дослідження Радичевського городища у 1991 році Радичевським загonom Чернігово-Сіверської експедиції Археологічного центру Лівобережжя під керівництвом Андрія Козакова, дослідниця говорить про три розкопані двокамерні горни – два датовані X століттям, один XII століттям [33]. Але у публікації немає жодних згадок про їх конструкцію.

Свідчення про знахідки горнів доби Русі для випалювання посуду знаходимо й у монографії Андрія Петраускаса «Ремесла та промисли сільського населення Середнього Подніпров'я в IX–XIII ст.» (2006). У ній дослідник згадав про будову горнів, виявлених на цій території, хоча основну увагу акцентує на випалювальних спорудах із селища Автуничі [16].

Завершуючи огляд публікацій, які вдалося опрацювати, принагідно зауважу, що окремі дослідники, почерпуючи інформацію з першоджерел, зокрема це стосується інформації, яка ще не введена до наукового обігу, інколи не надають достатніх відомостей про випалювальні споруди, не посилаються на джерела, які використовують. Описуючи конструкцію гончарних горнів, особливо не переймаються термінологічною однозначністю. Зафіксовано, що в одній і тій же роботі при описі горнів паралельно вживали на означення одного й того ж конструктивного елемента різні терміни. Наприклад, на позначення однієї зі структурних частин горна – «топкової камери» використовують терміни: «топочний ярус», «топочное помещение», «топочна частина» [19, 31], «топочна камера» [1], «топковий блок» [9]. Нижче перекриття випалювальної камери горна, яке відокремлює її від топки, – «черінь» називають «горизонтальна перегородка» [19], «решітка», «решітка-черінь», «перегородка-черінь», «черінь» [1, 17, 19]. Опору, що підтримує «черінь» горна – «козел» – «подпорная стенка» [19], «розподільний блок», «розсікач» [9, 14], «опорний стовп-розсікач», «опорний стовп», «стовп-розсікач», «козел» [16]. Невеликі наскрізні отвори по всій поверхні череня горна – «дучки» називають «прогары» [19], «продухи» [16], «дірка (дучки)» [12].

Таким чином, дослідниками проведена громіздка робота з вивчення гончарних горнів, виявлених на території Лівобережної України, про що говорять архівні джерела та опубліковані матеріали. Археологами зафіксовано їх конструкцію, розміри, подана схема розташування, плани горнів, їх реконструкція. Але, на жаль, відомості про випалювальні споруди маємо лише з окремих поселень Лівобережжя. Найкраще вони досліджені на Чернігівщині, адже ця територія серед інших регіонів найповніше археологічно вивчена. Прикро, що окремі публікації містять лише згадки про розкопані гончарні горна і жодної інформації про їх будову, в окремих випадках відсутні джерела, на які посилається дослідник. Також майже немає відомостей про завершення випалювальних камер – «клубук», адже ця частина в більшості випадків зруйнована, оскільки виступає над поверхнею землі. В окремих публікаціях немає згадки про дослідження «пригребиці» – ями горна, де розміщена топка. Сподіваюсь, що подальші археологічні дослідження залишків гончарного виробництва X – XIII століття на території Лівобережної України нададуть нову інформацію про гончарні горна цього часу.

1. Белінська Л., Приймак В., Сухобоков О. Гончарні горни I-II тис н.е. з розкопок Лівобережної Слов'яно-руської експедиції ІА НАН України // Українське гончарство: Науковий збірник за минулі літа. — К.: Молодь, Опішне: Українське народознавство, 1993. — Книга 1. — С. 185-189.
2. Бобринский А.А. Гончарные мастерские и горны (по материалам II-V в.в. н.э.) — Москва. Наука, 1991. — С. 10, 94.
3. Богусевич В.А. Археологічні розкопки в Чернігові в 1949 та 1951 рр. — АП УРСР, 1955, Т.5. — С.5-11.
4. Богусевич В.А. Раскопки на Черниговском Подоле и в Елецком монастыре // Науковий архів Інституту археології НАН України. — 1951/10. — С.3-6.
5. Готун І.А., Коваленко В.П., Моця О.П., Петраускас А.В., Давньоруське поселення Автуничі: результати останніх сезонів // Слов'яно-руські старожитності Північного Лівобережжя України: Матеріали історико-археологічного семінару, присвяченого 60-річчю від дня народження О.В.Шекуна (19 — 20 січня 1995 р., м. Чернігів). — Чернігів, 1995. — С. 25-26.
6. Готун І. А. Нові дані про споруди Лівобережного села давньоруського часу // Археологічні старожитності Подесення. Матеріали історико-археологічного семінару, присвяченого 70-річчю від дня народження Г.О. Кузнецова (23 — 24 вересня 1995 р., м. Чернігів — Славутич). — Чернігів, 1995. — С.33.
7. Готун І., Шевцова Л. Автуничі — селище гончарів X-XIII століть // Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник за рік 1994. — Опішне: Українське Народознавство, 1995. — Кн.2. — С.62-76.
8. Готун І.А., Коваленко В.П., Моця О.П., Петраускас А., Петраускас О. Експериментальна археологія у роботі Північної експедиції. Дослідження в галузі гончарства // Археологія. — 2005. — №2. — С.70-79.
9. Готун І.А. Реконструкція ремісничих та господарських будівель давньоруського поселення Автуничі // Археологія, — 1993. — №4. — С. 61-65.
10. Коваленко В.П., Моця О.П. Давньоруське поселення біля с. Автуничі на Чернігівщині // Проблеми вивчення середньовічного села на Поліссі. — Чернігів, 1992. — С. 7-9.
11. Коваленко В.П., Моця О.П. Жилища гончарів XI — XII вв. на селище Автуничі на Черниговщине // Гістарычна-археалагічны зборнік. Мінск, 1997. — № 12. — С. 135-138.
12. Козловська В. Таврований посуд слов'янської доби // Науковий збірник за 1926 рік. Державне товариство України, 1926. — Т.21. — С.12-13.
13. Мироненко Костянтин [К.М.] Керамічний горн на Глинському городищі? // Археологічний літопис Лівобережної України. — 1997. — № 1/2. — С.121.
14. Моця О.П., Орлов Р.С., Коваленко В.П. та інш. Поселення X— XIII ст. біля с. Автуничі // Південноруське село IX-XIII ст. (Нові пам'ятки матеріальної культури) — К.:ІЗМН, 1997. — С. 40-42.
15. Моця О.П. Томашевський А.П. Просторові та еколого-господарські аспекти досліджень давньоруського селища Автуничі // Археометрія та охорона пам'яток історико-культурної спадщини. — №1. — К.:1997. — С.37.
16. Петраускас А.В. Ремесла та промисли сільського населення Середнього Подніпров'я в IX-XIII ст. К.:КНТ, 2006. — С.57-70.
17. Петрашенко В.О. Кераміка і гончарна справа // Село Київської Русі. — К.: Шлях, 2003. — С.118.
18. Раппопорт П.А. Строительное производство Древней Руси (X-XIII вв.) — СПб: Наука, 1994. — С.10, 18-19.
19. Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. — М., Узд. АН.СССР, 1948. — С.345, 346.
20. Руденок Володимир. Археологічні дослідження Іллінського монастиря у Чернігові // Чернігів у Середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-східної Європи: Збірник наукових праць, присвячений 1100-літтю першої літописної згадки про Чернігів: Чернігів, Деснянська правда, 2007. — С.211-223.
21. Руденок В.Я. Давньоруські цегельні у Чернігові // Історико-культурні над-

баня Сіверщини у контексті історії України. Збірник наукових праць. Матеріали п'ятої науково-практичної конференції (18 – 19 травня 2006 р.) Глухів, 2006. – С. 38.

22. Руденок В.Я., Новик Т.Г. Дослідження плінфовипалювальної печі у Чернігові в 1994 році // Археологічні дослідження в Україні 1994 року. – К., 1997. – С.137-138.

23. Руденок В.Я., Новик Т.Г. Нова плінфовипалювальна піч з Чернігова // Слов'яно-руські старожитності Північного Лівобережжя. – Чернігів, 1995. – С.81-83.

24. Сапегін С.В., Гейко А.В. Гончарне горно з Черкащини // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2001, № 2. – С. 95.

25. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. Москва, Книга, 1989. – Т. 1. – С.615.

26. Федоровський О. Археологічні розкопки в околицях Харкова. – Хроніка археології та мистецтва, К., 1930. – Т.1. – С. 6-7.

27. Шевцова Л. В. Керамічний комплекс Автуницького поселення // ПВССП. – Чернігів, 1992. – С. 15-18.

28. Шекун А.В. Археологические исследования на Черниговщине в 1983 г. // НА ИА НАНУ. – 1988/186. – С. 6-7.

29. Шекун А.В. Археологические разведки на территории Черниговщины в 1988 г. // НА ИА НАНУ. – 1983/170. – С. 8.

30. Шекун О.В. До вивчення стародавніх водних шляхів Чернігівської землі // Чернігівська земля у давнину і середньовіччі: Тези доповідей міжнародної наукової конференції у м. Славутичі 1994 р. – К., 1994. – С. 39-40.

31. Шекун О.В. Новий плінфовипалювальний комплекс кінця XII століття в Чернігові // Перша Чернігівська обласна наукова конференція з історичного краєзнавства (грудень 1985 р.) Тези доповідей. – Чернігів, 1985. – С. 104-105.

32. Шекун А.В. Производственный комплекс конца XII в. в Чернигове // КС ИА АН СРСР. – М., 1989. – № 198. – С.64-69.

33. Ясновська Л. До історії дослідження керамічного виробництва Чернігівщини в давньоруську епоху // Сіверянський літопис. – Чернігів, 2007. – № 2. – С.18.

34. Ясновська Л. Старожитності IX – XIII ст. Мізинської округи // Сіверянський літопис. – Чернігів, 2008. – № 6. – С.33.

Об истории исследования гончарных горнов времен Руси на территории Левобережной Украины (по архивным источникам и публикациям ученых).

Ключевые слова: времена Руси, гончарные горны, исследователи, изучение, Левобережная Украина.

Summary: *The article deals with the history of the studying of pottery kilns, dated with the epoch of Rus (10 th – 13 th centuries) on the territory of Left Bank Dnipro Ukraine (based on the archival sources and the published works of the scientists).*

Key words: *the epoch of Rus, pottery kilns, study, research, history, the Left Bank Dnipro Ukraine.*